

MAREK S. SZCZEPAŃSKI, ANNA ŚLIZ*

Kim jestem? Identyfikacje i tożsamości społeczne Przypadek Górnego Śląska¹

Problem śląskiej tożsamości: prolegomena

Kim jestem? Kim jesteśmy? To Kantowskie pytanie, które nabiera współcześnie wyjątkowego znaczenia w obliczu zmian globalnych, wymuszających redefinicję tożsamości zarówno indywidualnej, jak i społecznej. Konieczność modyfikacji widzenia tożsamości konfrontuje się z historią samego terminu, który wywodzi się od łacińskiego *idem* (identyczność i ciągłość). Arystoteles w „Metafizyce” pisał, [...] *tożsamość jest pewną jednością wielości rzeczy bądź jednością jednej rzeczy pojmowanej jako wielość*². Tożsamość od wieków jest istotnym problemem egzystencjalnym, który dzisiaj staje w obliczu kolejnych wyzwań związanych z tym, co Ryszard Kapuściński określił, jako świat na rozdrożu. Tożsamość nie jest wyłącznie biologicznym trwaniem człowieka, ale wprowadza zasadę porządku społecznego, w którym istniejemy my i nasza kultura. Kwestię tę pogłębiają słowa Manuela Castellsa³, iż tożsamość jest najważniejszą kategorią porządkującą relacje człowieka z otaczającą rzeczywistością. Dlatego należy pochylić się nad problemem poszukiwania harmonii jednostki z różnicującym się kulturowo światem.

Pomijając biologiczny wymiar tożsamości, skupiamy uwagę na interakcji człowieka ze światem zewnętrznym. Dzięki takiemu interakcjonizmowi jednostka kształtuje subiektywnie uszeregowaną hierarchię wartości według stopnia ich ważności. Interakcja

* Prof. dr hab. Marek S. Szczepański – Instytut Socjologii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach; dr hab. prof. UO Anna Śliz – Instytut Socjologii Uniwersytetu Opolskiego

¹ Górny Śląsk definiujemy jako obszar obejmujący katowicką i opolską część Śląska. Jest to wycinek historycznego Śląska, którego granice rozciągają się między Górlitz w Republice Federalnej Niemiec, Zgorzelcem, Legnicą, Wrocławiem, Opolem, Bytomiem, Katowicami a Opawą i Krnovem w Republice Czeskiej. Nie chcemy tutaj podejmować zagadnień precyzyjnej delimitacji regionu ani w sensie geograficznym, ani historycznym.

² M. Golka, *Imiona wielokulturowości*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza SA, Warszawa 2010, s. 327.

³ M. Castells, *Siła tożsamości*, tłum. S. Szymański, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

tworzy i podtrzymuje tożsamość, ponieważ *Jednostka nie jest strukturą trwałych właściwości, cech, lecz dynamicznym, zmieniającym się aktorem wyposażonym w powoływane interakcyjnie autodefinicje, stanowiące [...] zasadniczy czynnik ewoluujących perspektyw*⁴.

Równie ważna jak tożsamość indywidualna, którą za Zbigniewem Bokszańskim pojmujemy jako *tożsamość aktora społecznego, czyli zbiór wyobrażeń, sądów i przekonań, które konstruuje on wobec samego siebie, a ujmując rzecz jeszcze lapidarniej: jako układ autodefinicji aktora społecznego*⁵, jest tożsamość społeczna, która może przybierać postać tożsamości regionalnej, lokalnej czy kulturowej. Tożsamość Śląska to tożsamość regionalna, którą definiujemy bądź to jako zwielokrotnioną tożsamość indywidualną opartą na wspólnych lub zbliżonych dla wszystkich czy większości aktorów systemów wartości, norm, obyczajów, zwyczajów, języka, gospodarki czy wreszcie określonego terytorium. Bądź jako ponadjednostkowy zbiór autodefinicji nieredukowalnych do autodefinicji pojedynczego człowieka. Tak więc tożsamość społeczna (regionalna) to tożsamość zbiorowa oparta na przeżywanej i zinternalizowanej tradycji, teraźniejszości i wspólnym dla grupy definiowaniu przyszłości. W tym znaczeniu jest ona bliska durkheimowskim konceptom świadomości zbiorowej, zbiorowym przedstawieniom i wyobrażeniom⁶.

W takim kontekście mówimy o tożsamości Śląska, która została ukształtowana w długim i skomplikowanym procesie historycznym. Różnorodność wpływów kulturowych na terytorium Śląska spowodowała, że jego tożsamość społeczna nosi znamiona „mozaiki”, na którą składają się przede wszystkim elementy kultury polskiej, niemieckiej, czeskiej czy żydowskiej. Ale sytuacja Śląska komplikuje się bardziej, kiedy uświadomimy sobie współczesny podział Polski, który jest odmienny od podziałów kulturowych czy etnicznych. Stąd na tożsamość województwa śląskiego składa się nie tylko część historycznego Górnego Śląska, ale również Podbeskidzie i Częstochowa z okolicznymi gminami. Taki układ mocno komplikuje tożsamość regionalną Śląska. Stąd, jako przewodni temat niniejszego artykułu przyjmujemy socjologiczną perspektywę określenia tożsamości regionalnej, przyjmując za empiryczny punkt odniesienia tożsamość regionalną Górnego Śląska.

⁴ Cyt. za B. Pasamonik, *Tożsamość osobowa. Paradoksy antropologii filozoficznej Teilharda de Chardina*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 1999, s. 28.

⁵ Z. Bokszański, *Tożsamość–interakcja–grupa. Tożsamość jednostki w perspektywie teorii socjologicznej*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 1989, s. 12.

⁶ T. Banaszczyk, *Studia o przedstawieniach zbiorowych czasu i przestrzeni w durkheimowskiej szkole socjologicznej*, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław 1989; Z. Bokszański, op. cit., s. 12.

Tożsamość regionalna i jej wymiary

Tożsamość regionalna i – *per analogiam* – lokalna (w artykule będziemy się odwoływać do tożsamości regionalnej) są szczególnymi przypadkami tożsamości społecznej, ale także kulturowej. Jest ona więc oparta na tradycji regionalnej (lokalnej), odnoszonej do wyraźnie zdefiniowanego i delimitowanego terytorium, regionu (miejsca), jego specyficznych cech społecznych, kulturowych (symbolicznych), gospodarczych czy nawet topograficznych. To elementy wyróżniające konkretny region spośród wszystkich innych. W takim rozumieniu zdarza się, że tożsamość regionalna jest łączona z tożsamością etniczną (grupa bądź mniejszość etniczna). Tak to się dzieje w odniesieniu do Górnolązaków czy Kaszubów. Można zatem przyjąć, że tożsamość społeczna powstaje na bazie tożsamości indywidualnej, choć nie jest do nich redukowalna, tożsamość kulturowa jest specyficzną formą tożsamości społecznej, wspartą na rdzeniu kulturowym, a tożsamość regionalna jest odmianą tożsamości społecznej, tworzoną na podstawie odwołań do pewnego terytorium (regionu) i jego kluczowych imponderabiliów.

W związku z powyższym tożsamość konkretnego regionu można opisać, eksponując dziesięć zasadniczych perspektyw:

1. Psychologiczną – jest to indywidualna identyfikacja z regionem. Z jego społecznością i kulturą. Identyfikacja taka wyraża się gotowością do działań altruistycznych w imię owej społeczności. Brak zindywidualizowanej identyfikacji to postawa wyniosłej izolacji oraz tożsamość poza- i ponadregionalna.
2. Socjologiczną – jako zbiorowe uświadomienie podziału na „my” i „oni” oraz towarzyszące mu poczucie odrębności. Tożsamość regionalna w wymiarze socjologicznym to odwoływanie się do małych ojczyzn „heimatów”, ojczyzn prywatnych. To również proces socjalizacji i edukacji, które kształtują system aksjologiczny człowieka również w kontekście identyfikacji z regionem.
3. Ekonomiczną, która nabiera szczególnego znaczenia w warunkach gospodarki rynkowej i transformacji ustrojowej. To wspólnota gospodarowania, kooperacja i konkurencja międzyregionalna w wymiarze ekonomicznym w skali kraju, kontynentu i systemu światowego. Globalny charakter kooperacji gospodarczej, przepływy kapitałów, ludzi, idei i wzorów osłabiają zazwyczaj utrwalone formy tożsamości oparte na regionalnym rynku. Lekceważenie procesów globalizacji, i to nie tylko w wymiarze gospodarczym, ale także społecznym, kulturowym, politycznym czy ekologicznym, może oznaczać próby budowy skansenowego regionalizmu i folklorystycznych form tożsamości, pozostających bez związku z realnymi przeobrażeniami. To element szczególnie ważny, kiedy region staje się częścią gospodarczego systemu globalnego.
4. Politologiczną – to formy aktywności politycznej. Chodzi o dominujące w regionie partie polityczne, preferencje wyborcze mieszkańców, historyczne i nowe instytucje

- polityczne, ale także tradycje polityczne. To także poziom uczestnictwa mieszkańców regionu w życiu publicznym (politycznym), a w tym przede wszystkim frekwencje wyborcze, deklarowane zainteresowanie aktorami życia politycznego, publicznymi i zakulisowymi zjawiskami związanymi ze sprawowaniem władzy. Najwyraźniej wymiar polityczny wyraża się poprzez uczestnictwo mieszkańców regionu w wyborach wszystkich szczebli, poczynając od poziomu lokalnego, a na elekcji prezydenckiej i głosowaniu na kandydatów do Parlamentu Europejskiego kończąc.
5. Historyczną, która wyraża się poprzez indywidualny i społeczny związek z dziejami regionu, jego bohaterami i instytucjami historycznymi. Przy opisywaniu tego związku nieodzowne zdaje się odwołanie do perspektywy „długiego trwania”, terminu wprowadzonego przez Fernanda Paula Braudela, współtwórcy historycznej Szkoły *Annales*⁷. Sformułowany przez Braudela imperatyw metodologiczny należy stosować w badaniach nad tożsamością regionalną, gdzie uczeni z zakresu nauk społecznych winni opisywać struktury i instytucje opierające się w znacznym stopniu fluktuacjom historycznym i rzutujące na współczesne przeobrażenia. Sam autor, analizując proces powstawania zintegrowanej Europy, odwoływał się między innymi do wydarzeń, instytucji i struktur z „długiego wieku XVI” (1450–1640).
 6. Antropologiczną i etnograficzną, gdzie istotnym wyznacznikiem identyfikacji regionalnej (lokalnej) jest świadomość dziedzictwa kulturowego, rozumienie i odczytywanie znaczeń kultury materialnej i symbolicznej oraz jej korelatów. Jest to także wyrażanie identyfikacji mieszkańców regionu poprzez strój, normy obyczajowe i zwyczajowe. Ważnym elementem kreacji tożsamości lokalnej i regionalnej stają się tutaj język, dialekt, gwara oraz lokalna i regionalna literatura, pisana bądź ustna. Pisarze i artyści regionalni.
 7. Geograficzną, czyli przypisanie do terytorium, a dokładniej do „miejsca” i „przestrzeni”. Szczególną formą przestrzeni, którą opisywał Yi-Fu Tuan, jest mieszkanie, symbolem miejsca jest dom, zwłaszcza dom rodzinny. Mieszkanie kupujemy lub wynajmujemy, dom natomiast to element ojczyzny prywatnej wielu ludzi, czasami wielu pokoleń. Tworzy też – poprzez socjalizację i wychowanie – jeden z filarów kreujących tożsamość regionalną. Dom miejski to z kolei miejsce narodzin mieszczaństwa, klasy umarłej w czasach realnego socjalizmu, ważnej w podtrzymywaniu i utrwalaniu owej tożsamości. Mieszkanie rzadziej pełni takie funkcje, stanowi raczej przestrzeń współtworzącą społeczną kategorię mieszkańców miasta niżli mieszczan. W dużych zespołach mieszkaniowych, blokowiskach, takie prywatno-ojczyzniane, pierwotne i szczególnie istotne dla trwałości tożsamości regionalnej

⁷ F.P. Braudel, *Morze Śródziemne i świat śródziemnomorski w epoce Filipa II*. Tom 1 i 2, Gdańsk 1976, 1977; id., Braudel, *La dynamique du capitalisme*, Flammarion, Paris 1985.

- traktowanie mieszkania jest utrudnione, ale możliwe. Często jest to bowiem budownictwo o skromnych treściach kulturowych utrudniających głębszą z nimi identyfikację, ale równocześnie w wielu przypadkach stanowiące dla wielu ludzi oznakę awansu cywilizacyjnego i życiowego. W wielkich zespołach mieszkaniowych najczęściej spotykamy kategorię ludzi określanych mianem „ludzi bez ojczyzny prywatnej”. *Genus loci*, duch miejsca, który jest zawsze decydującym elementem ojczyzny prywatnej został z blokowisk-sypialni wyrugowany. Można zatem przyjąć, iż dostrzeżenie jej wartości będzie w nich poważnie utrudnione, choć z pewnością możliwe.
8. Urbanistyczną i architektoniczną – jest to istnienie pewnych szczególnych dla obszaru – układu lokalnego, regionu – form budownictwa, układu planistycznego. Mowa jest przede wszystkim o tradycyjnych i ludowych formach budownictwa, gdyż nowe i najnowsze zespoły urbanistyczne charakteryzuje albo daleko idąca uniformizacja w skali kraju, bez wyraźnych różnic regionalnych, albo też szczególna indywidualizacja, uniemożliwiająca tworzenie typów regionalnych czy nawet lokalnych⁸. Każdy region posiada współczesną architekturę, którą Manuel Castells nazwał „milczącą”, gdyż jest odarta z dziejowych kart. Jest połączona symbolicznie węzłami sieci na całym świecie i wymyka się historii i kulturze pojedynczego regionu czy społeczeństwa. Ale równocześnie każdy region ma swoją, spektakularną architekturę z regionalną historią i duchem przeszłości⁹.
 9. Światopoglądową, która jest powiązana przede wszystkim z postawą religijną i etyczną, będącą wspólną dla określonego kręgu kulturowego. Behawioralny komponent takiej postawy to kultywowanie określonych praktyk religijnych, wyznawanie tożsamy wartości. To tworzenie wspólnego kręgosłupa moralno-światopoglądowego konkretnej społeczności. To przynależność do wspólnot wyznaniowych i kościołów. To także stosunek do ważnych i współczesnych problemów, takich jak stosunek do uchodźców czy imigrantów.
 10. Ekologiczną, czyli samoświadomość parametrów środowiska przyrodniczego. Swoista symbioza i specyficzny regionalny ekosystem. To wrażliwość na świat przyrody, dbanie o niego i pomnażanie zasobów zieleni. To działania proekologiczne takie, jak zmniejszanie ilości produkowanych śmieci i ich świadoma segregacja czy walka ze smogiem.

Regionalne uniwersum symboliczne tworzą zatem skumulowane wartości tożsamości społecznej (regionalnej) odczytywane w perspektywie wspomnianych opisów. Są

⁸ S. Węglarz, *Tutejsi i inni. Część 1. O etnograficznym zróżnicowaniu kultury ludowej*. Seria: „Łódzkie Studia Etnograficzne” 1997, t. 36, s. 54 i następne.

⁹ M. Castells, *Społeczeństwo sieci*, tłum. M. Marody i in., Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 418–423.

to zatem: indywidualna identyfikacja ze społecznością regionalną (lokalną), poczucie wspólnotowej odrębności, aktywność polityczna i preferencje wyborcze, przypisanie do przestrzeni i miejsca, świadomość dziedzictwa kulturowego – tradycji, obyczajów, zwyczajów, języka, związek z dziejami regionu, jego bohaterami i instytucjami historycznymi, wspólnota gospodarowania, wyrażająca się m.in. konkurencją międzyregionalną, występowanie charakterystycznych dla regionu form budownictwa i architektury, szczególnie tradycyjnych, wspólnota religijno-moralna wyrażana poprzez przynależności do wspólnot wyznaniowych i kościołów oraz świadomość ekologiczna.

Do uniwersum tego można jeszcze wpisać pewne wartości, które są przypisane ojczyźnie prywatnej, ale i one stanowią o tożsamości regionalnej. Chodzi o specyficzny zapach czy dotyk związany z wyjątkowymi lub ikonicznymi miejscami – piekarnia, kamień czy pomnik. Miejsca kojarzone z przeżyciami z dzieciństwa czy młodości, a także ważne miejsca pamięci zarówno indywidualnej, jak i zbiorowej – cmentarz z grobami bliskich, mogiły regionalnych bohaterów czy pomniki. Wszystkie te elementy tworzą niepowtarzalny obraz regionu i kształtują jego tożsamość zarówno społeczną, jak i indywidualną (tożsamość mieszkańców).

Powyższe rozważania odnoszą się do tradycyjnego rozumienia tożsamości regionalnej. Teraz powinniśmy sobie uświadomić, że współczesność przynosi nowe rozwiązania w kontekście tożsamości, które są powiązane ze światem wirtualnym. Tożsamość regionalna dzisiaj nie potrzebuje już bezwarunkowo określonego terytorium, ale coraz częściej przestrzeni wirtualnej. Ludzie, którzy nigdy nie byli fizycznie w jakimś miejscu, znają je i czują z nim więź. Dzieje się tak dzięki różnym forum internetowym, które skupiają miłośników rzeczywistych lub wymaginionych układów regionalnych czy małych ojczyzn. Dzisiaj większość ludzi nie tylko komunikuje się sieciowo, ale także przebywa w ciągłej podróży. To współczesny *homo viator*, używając terminu Gabriela Honoriusza Marcela. W takiej rzeczywistości trudno utrzymać trwałe związki z jakimkolwiek układem strukturalnym. Ludzie, są skłonni tworzyć czy odtwarzać bardziej lub mniej stałe układy, utrwalając tożsamość regionalną. Wprawdzie nie będzie ona już taka sama jak tradycyjna, ale stworzy poczucie pewnego przywiązania i zakorzenienia.

Tożsamość regionalną można więc rozumieć jako identyfikację z jednej strony z pewnym terytorium (miejsce, przestrzeń, państwo), z drugiej – jako zbiór wartości duchowych i materialnych, charakterystycznych dla danej społeczności, przekazywanych pokoleniowo i legitymizowanych tradycyjnie. Tradycję należy tutaj pojmować trojako: po pierwsze, jako zespół idei, poglądów i wyobrażeń przypisywanych lokalnej społeczności i różnym jej generacjom, po drugie, jako transmisję społeczną, czyli przekazywanie i recepcję wartości społecznie doniosłych, po trzecie, jako dawność akceptowaną i respektowaną bezwiednie czy świadomie i znajdującą wyraz w działaniach społecznych. Rozumienie tożsamości regionalnej znajduje egzemplifikację w konkretnych regionach.

Jako empirycznych punkt odniesienia powyższych rozważań przyjęliśmy historyczność i współczesność tożsamości Górnego Śląska.

Tożsamość regionalna: tożsamość Górnego Śląska

Okres polskiej transformacji uświadomił mnogość problemów związanych m.in. z tożsamością indywidualną i społeczną. W rodzimym dyskursie publicznym pojawiły się bardziej lub mniej głośne spory odnośnie tożsamości takich regionów, jak Górny Śląsk. To ważny komponent polskiego dyskursu, gdyż dotyczy ważnego obszaru Rzeczypospolitej zarówno w kontekście historycznym, jak i współczesnym. Górny Śląsk był sceną, na której zmagaly się różne siły tworzące nowoczesną Europę. To region [...] *gdzie krzyżowały się topograficzne i intelektualne szlaki wędrówek między regionami i narodami Europy, nauka stawiała się ponadgraniczną fascynacją, religia jawiła się jako źródło przeżycia Transcendencji, na śląskich bogactwach naturalnych zbudowano podstawy wielkiego przemysłu* [...] ¹⁰. Górny Śląsk to przede wszystkim teren przemysłowy najpierw Prus, a później zjednoczonych Niemiec. Współczesny górnośląski pejzaż to wysoki poziom infrastruktury (autostrady, drogi, transport, telekomunikacja) i infostruktury (infostrady, sieci światłowodowe). Ale równocześnie Górny Śląsk to region pogranicza kulturowego, ulokowany peryferyjnie i kresowo wobec centrów polityczno-administracyjnych, z wyraźną świadomością społecznej odrębności przełamującej się w tożsamości regionu. Jej podstawę stanowi kulturowa i polityczno-ekonomiczna przeszłość, której charakterystyczną cechą jest zderzenie kilku systemów aksjologicznych i normatywnych, z których wyłonił się współczesny obraz Górnego Śląska ze spektakularnym zróżnicowaniem kulturowym. Tak więc tożsamość Górnego Śląska to tożsamość regionalna, której zasadniczym składnikiem jest kultura z regionalną tradycją. To również wyraźnie zdefiniowane terytorium regionu (miejsca), jego specyficzne cechy społeczne, kulturowe (symboliczne), gospodarcze czy topograficzne, wyróżniające go spośród innych regionów ¹¹. To tożsamość emocjonalna, czyli przeżywana i oparta na codziennym doświadczeniu człowieka, ale i funkcjonalna, wynikająca z gry interesów zbiorowych. Górny Śląsk posiada więc własne uniwersum symboliczne, którego fundamentem są skumulowane wartości tożsamości regionalnej odczytywane w perspektywie długiego trwania. Zgodnie z jego postulatem, tożsamość Śląska to wielość skrupulatnie zapamiętanych faktów, które na przestrzeni dziejów ukonstytuowały współczesny obraz regionu.

¹⁰ T. Sławek, *Tożsamość i wspólnota* [w:] J. Janeczek, M.S. Szczepański (red.), *Dynamika śląskiej tożsamości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2006, s. 28.

¹¹ M.S. Szczepański, *Od identyfikacji do tożsamości. Dynamika śląskiej tożsamości – prolegomena* [w:] J. Janeczek, M.S. Szczepański (red.) *Dynamika śląskiej tożsamości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2006, s. 19–28.

Tożsamość Górnego Śląska w ujęciu historycznym¹²

Tożsamość Górnego Śląska wzbudza wiele kontrowersji, które są, w poważnym stopniu, efektem dziejów regionu. Aby to zrozumieć, należy sięgnąć do okresu Piastów śląskich, kiedy proces kolonizacji zwiększył liczbę ludności niemieckiej w miastach i na wsi oraz w klasztorach żeńskich i męskich. Coraz częściej posługiwano się językiem niemieckim oraz otaczano niemieckim rycerstwem i duchowieństwem. Wzbudzało to niezadowolone ludności polskiej, która do XVII wieku stanowiła większość mieszkańców Śląska, a kolejno stawała się wyłącznie oazą w [...] *niemczyźnie po lewej stronie Odry*¹³. Podporządkowanie księstw górnośląskich Koronie Czeskiej włączyło te ziemie w domenę kultury czesko-niemieckiej, gdzie język czeski obowiązywał do XVIII wieku, a od XVI towarzyszył mu język niemiecki. W rezultacie wojen śląskich w XVIII wieku ziemie górnośląskie w większości znalazły się w granicach Prus, które nie zmieniły różnorodności kulturowej tej ziemi zamieszkiwanej przez Polaków, Niemców, Morawian (Czechów) czy Żydów. Wraz z procesem industrializacji Górnego Śląska na teren ten napływała coraz liczniejsza rzesza Niemców zatrudnianych jako kadra techniczna, nauczyciele i kupcy¹⁴. Życie Polaków, Niemców, Czechów i Żydów na Górnym Śląsku, podobnie jak cały górnośląski świat, zmieniały swój status z upływem kolejnych wieków i lat. Najtragiczniejszy w relacjach między ludnością polską, niemiecką, czeską i żydowską okres to czas drugiej wojny światowej i lata tuż po jej zakończeniu, kiedy ludność niemiecka zamieszkująca ziemie Górnego Śląska została przesiedlona do Niemiec, a na terytorium Śląska licznie przybywała ludność z terenów Polski centralnej i wschodniej. Górny Śląsk pozostawał zatem tygłem kulturowym, [...] *w którym mieszały się doświadczenia kulturowe i historyczne ludności miejscowej, poddanej szczególnej lustracji przez władzę ludową ze względu na przynależność do różnych list narodowych z okresu wojny (tak zwana volkslista), napływowej ludności z centralnej i wschodniej Polski, przesiedleńców z terenów II Rzeczypospolitej wcielonych w 1945 roku do ZSRR oraz repatriantów z Francji i Belgii [...] wraz z ludnością polską na Górny Śląsk przyjechali między innymi Ukraińcy przyznający się do polskości, jako że byli obywatelami II Rzeczypospolitej oraz Żydzi ze wschodnich terenów Rzeczypospolitej*¹⁵.

Przedstawicielom mniejszości narodowych i etnicznych zamieszkujących teren Śląska towarzyszyła coraz bardziej liczna rzesza Polaków, którzy w wyniku procesu industrializacji migrowali z różnych stron i kulturowych światów Polski w poszukiwaniu pra-

¹² Poniżej wykorzystaliśmy fragmenty artykułu: A. Śliz, *Śląsk: wielokulturowość czy kulturowe zróżnicowanie*, „Studia Socjologiczne”, 2009, 4(195), s. 149–166.

¹³ L. Szaraniec, *Wielokulturowość Górnego Śląska*, Muzeum Śląskie, Katowice 2007, s. 7.

¹⁴ Ibidem, s. 7–8.

¹⁵ Ibidem, s. 10.

cy i lepszych warunków życia. Kwintesencją takich procesów migracyjnych lat 50. i 60. XX wieku były robotnicze hotele gęsto rozlokowane na terytorium Śląska. Tego elementu brakowało Śląskowi Opolskiemu, który zamieszkiwali przedstawiciele przede wszystkim mniejszości niemieckiej i repatrianci z Kresów Wschodnich. W latach 70. ubiegłego wieku w ramach łączenia rodzin z terytorium Górnego Śląska wyjechała bardzo znacząca grupa ludności autochtonicznej, osiedlając się w Niemczech w przemysłowych ośrodkach Westfalii i Północnej Nadrenii. Wraz z tą ludnością terytorium górnośląskie opuszczała mniejszość żydowska, udająca się bądź to do krajów Europy Zachodniej czy Stanów Zjednoczonych Ameryki, bądź na terytorium państwa Izrael. Okres realnego socjalizmu to podejmowane wysiłki w celu integracji zróżnicowanego pod względem kulturowym i narodowym Górnego Śląska poprzez wprowadzanie odpowiedniego systemu szkolnego i oświatowo-kulturalnego oraz specjalnie zaprogramowane przez władzę ludową media. Kulturowanie tradycji przywiezionych i podtrzymywanych przez mniejszości narodowe i etniczne odbywało się wyłącznie w sferze prywatnej, nierzadko pod opieką kościoła. To Kościół katolicki i duchowieństwo było ostoją i miejscem uzewnętrzniania tożsamości narodowych i etnicznych. To czas, w którym kulturową sferę Polski postrzegamy jako aksjologiczne i normatywne zróżnicowanie, czyli zamieszkiwanie określonego terytorium przez dwie bądź więcej grup lub kategorii kulturowych, których kulturowe odmienności i różnorodności nie stanowią widocznej cechy społeczeństwa. Były one wyłącznie domeną prywatnych światów. Światem publicznym była kultura narodowa państwa nacjonalistycznego (kultura narodowa Polski). Dopiero wejście Polski na drogę wolności i demokratyzacji stworzyło atmosferę pluralizmu kulturowego, który stał się kompetencją wyróżniającą Górnego Śląska. Na fenomen ten składają się przede wszystkim mniejszości narodowe i etniczne – zwłaszcza mniejszość niemiecka i śląska, ale także czeska, słowacka, romska czy żydowska – które otwierają manifestują własny system kulturowy.

Skomplikowana historia Górnego Śląska, ale także jego współczesność pisana przede wszystkim udziałem w życiu regionu mniejszości narodowych i etnicznych, kreśli dzisiejszy obraz tożsamości regionalnej Śląska.

Tożsamość śląska: współczesność¹⁶

Jak już wspomnieliśmy, najbardziej widocznymi i ważnymi mniejszościami zamieszkującymi terytorium Górnego Śląska są mniejszości niemiecka i śląska. Pozostałe grupy nie stanowią znaczących społeczności, chociaż wymienić można przedstawicieli mniejszości czeskiej, romskiej czy żydowskiej. Wyłącznie w granicach Górnego Śląska miesz-

¹⁶ Poniżej wykorzystaliśmy fragmenty z: M.S. Szczepański, A. Śliz: *Tożsamość regionalna*. Hasło w Encyklopedii Województwa Śląskiego, t. 1 (2014): ibrbs.pl/mediawki/index.php/Tożsamość_regionalna

ka ludność identyfikująca się jako Ślązacy oraz 91% deklarujących się jako mniejszość niemiecka¹⁷. Przestrzenny rozkład obszarów zamieszkania grupy śląskiej i niemieckiej wskazuje na wyraźną koncentrację przestrzenną w odniesieniu do etnicznej mniejszości śląskiej, a także znaczne skupienie ludności deklarującej niemiecką orientację narodową. Górnośląski pejzaż to przede wszystkim kulturowe i społeczne miejsce przedstawicieli mniejszości nakreślone od 2005 roku przepisami ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym. Gwarantuje ona akceptację kulturowej różnorodności, której nosicielami są mieszkańcy Górnego Śląska, i to właśnie oni są w najwyższym stopniu gwarantami zachowania śląskiej tożsamości.

Górny Śląsk jest dzisiaj regionem kontaktu różnych kultur mniej lub bardziej otwarcie manifestujących własny system aksjologiczny i normatywny. To *sine qua non* jego tożsamości. Udokumentowaniem takiej sytuacji są m.in. wyniki Narodowego Spisu Powszechnego, który odbył się w Polsce w 2002 roku, kiedy pierwszy raz odnotowano deklaracje przynależności do narodowości śląskiej – 173 153, w tym 148 500 w województwie śląskim i 24 200 w województwie opolskim. W 2002 roku na obszarze polskiej części Śląska Cieszyńskiego (powiat cieszyński, powiat bielski, Bielsko-Biała) narodowość śląską zadeklarowało 1045 osób¹⁸. Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego z roku 2011 ujawniły, że narodowość śląską zadeklarowało 817 000 osób – 362 000 jako jedyną. Natomiast śląską identyfikację narodową jako pierwszą zadeklarowało 418 000 osób¹⁹. Równocześnie w 2011 roku 109 tys. osób zadeklarowało przynależność do mniejszości niemieckiej²⁰. Taki obraz regionu łączy w sobie zarówno płaszczyzny tradycyjnego rozumienia tożsamości – przywiązanie do terytorium i silnej tradycji dziejowej, jak i będące efektem współczesnych procesów globalnych, które coraz wyraźniej zmierzają do unieważnienia terytorium, tworząc w zamian silne więzi w sferze symbolicznej. Współczesne procesy globalne decydują, iż tożsamość jest w ciągłym procesie stawania się, przez co zyskuje coraz wyraźniej charakter inkluzyjny. W takim ujęciu tożsamość

¹⁷ Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce: http://pl.wikipedia.org/wiki/Mniejszo%C5%9Bci_narodowe_i_etnic..... (data dostępu: 20.12.2017)

¹⁸ Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2002. Główny Urząd Statystyczny (on-line); www.stat.gov.pl (grudzień 2010)

¹⁹ Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011. Raport: www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/lud_raport_z_wynikow_NSP2011.pdf (data dostępu: 2013.06.09)

²⁰ Dla większej precyzji należy dodać, iż spośród 809 tys. osób deklarujących śląską narodowość, 362 tys. wskazało wyłącznie śląską identyfikację, a 415 tys. jako tożsamość śląską i polską. Aż 418 tys. osób wskazało tożsamość śląską jako pierwszą. Równocześnie wśród 109 tys. deklarujących przynależność do mniejszości niemieckiej, 49 tys. wskazało ten wybór jako pierwszy: P. Jedlecki, K. Katka, J. Pszon, *Ponad 800 tys. Ślązaków*, „Gazeta Wyborcza”, 23 marca 2012, s. 4.

regionu śląskiego przejawia się przede wszystkim w potencjale mieszkańców, którzy swoją biografią tworzą specyfikę Górnego Śląska. To mieszkańcy regionu podejmują rozmaite działania zmierzające do umocnienia śląskiej tożsamości. Przykładem jest wciąż nowa inwestycja w Katowicach, czyli Muzeum Śląska, którego powstanie wzbudzało i wzbudza wiele kontrowersji. Ważnym odniesieniem walki o śląską tożsamość regionalną są starania o uznanie społeczności śląskiej za mniejszość etniczną, *godki* śląskiej za język regionalny, tak jak został uznany język kaszubski, jak również polityczno-ekonomiczna działalność Ruchu Autonomii Śląska w kierunku uznania regionu za autonomiczny w granicach przedwojennych. Ale trzeba pamiętać, że tożsamość regionalna posiada janusowe oblicze: wyzwala zarówno postawy prospołeczne, jak i egocentryczne i partykularne.

Współczesna dyskusja o śląskiej tożsamości trwa od lat 90. ubiegłego wieku, a związana jest z konfrontacją centralistycznego modelu zarządzania społeczeństwem i modelu opartego na akceptacji regionalnych odmienności. Napięcie to doprowadziło do powstania wielu organizacji, towarzystw i ruchów społecznych, których wspólną ideą stała się dbałość o powrót do śląskiej *ethnos*. Szczególne ożywienie ma miejsce wśród Ślązaków i mniejszości niemieckiej. Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Mniejszości Niemieckiej na Śląsku Opolskim wzmacnia życie społeczne mniejszości niemieckiej przede wszystkim poprzez rozwój niemieckojęzycznego i dwujęzycznego szkolnictwa w regionie czy obecność w regionalnych mediach²¹. Zasadniczym celem Stowarzyszenia Osób Narodowości Śląskiej (SONŚ) jest podtrzymywanie tradycji, języka, elementów etnicznych i narodowych osób utożsamiających się z narodowością śląską: [...] *pomysł wystąpienia do polskiego rządu i parlamentu z wnioskiem o ustanowienie mniejszości etnicznej. Wynik zeszłorocznego Spisu Powszechnego, w czasie którego ponad 800 tys. osób zadeklarowało przynależność do śląskiej narodowości czy grupy etnicznej, powinien zostać odnotowany w polskim prawodawstwie*²². W tym kontekście powrócono do głośniejszej dyskusji na temat uznania Ślązaków za mniejszość etniczną i działań w kierunku autonomii Śląska: *Ślązacy żądają teraz autonomii mocniej niż do tej pory*. W tym kontekście należy wspomnieć o Związku Ludności Narodowości Śląskiej (ZLNŚ) zarejestrowanym w sądzie w Katowicach 24 czerwca 1997 roku. Akt ten jednak został zakwestionowany przez ówczesnego wojewodę śląskiego. Rejestrację uchylono, ale zabiegi Związku wciąż trwają, chociaż negatywnie dla działaczy ZLNŚ wypowiedziała się w tej sprawie Wielka Izba w Strasburgu.

Istotą ludzi identyfikujących się jako Ślązacy jest dbałość o kulturę i tradycję górnośląskiego regionu, z czego na plan pierwszy wysuwa się dążenie do uznania mowy śląs-

²¹ A. Śliz, *Śląsk*: op. cit., s. 149–167.

²² *Ślązacy, łączmy się!*, „Jaskółka Śląska. Miesięcznik Górnośląskich Regionalistów”, maj/2012.

kiej za język regionalny w myśl zapisów ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym²³. Ślązacy chcą, aby ich *godka* była językiem regionalnym, tym bardziej że spełnia kryteria definicji języka regionalnego podane w Europejskiej Karcie Języków Regionalnych lub Mniejszościowych sporządzonej w Strasburgu 5 listopada 1992 roku. W cytowanym dokumencie przyjęto, że język regionalny jest tradycyjnie używany przez obywateli danego państwa, którzy stanowią mniejszość, nie jest dialektem języka oficjalnego, w tym przypadku polskiego, jak również nie jest językiem imigrantów. Od kilku lat w Sejmie Rzeczypospolitej odbywają się debaty zmierzające do uznania Ślązaków za mniejszość etniczną, a ich mowę za język regionalny. Dysputa i spory trwają i angażują nie tylko polityków, ale językoznawców, antropologów, socjologów i politologów. Kolejny raz byliśmy świadkami ożywionej, ale i mocno kontrowersyjnej dyskusji o śląskim języku w końcu sierpnia 2012 roku w czasie obrad sejmowej komisji do spraw mniejszości narodowych i regionalnych. I znowu mowa śląska nie uzyskała statusu języka regionalnego.

W nurcie troski o śląską *godkę* ważne miejsce zajmuje Ruch Autonomii Śląska, którego najważniejszym celem jest jednak walka o autonomię Górnego Śląska na wzór autonomii z okresu II Rzeczypospolitej, kiedy województwo śląskie działało w ramach Statutu Organicznego nadanego przez Sejm Ustawodawczy – posiadało wówczas odrębny Sejm Śląski i Skarb Śląski²⁴, a jego status ekonomiczny był silny.

Dzisiaj region Górnego Śląska jest postrzegany przez wielu jako posiadający silną tożsamość, która łączy w sobie historycznie wpisane mniejszości narodowe i etniczne, jak również różnorodność kulturową, która przejawia się w języku, tradycji, które silnie akcentują historyczny i współczesny regionalizm Górnego Śląska. Tożsamość Górnego Śląska jako tożsamość regionalna jest faktem. Wprawdzie przybierała ona w różnych okresach historycznych różne odcienie i chociaż Górny Śląsk raz łączyła a raz dzieliła wspólnota językowa, narodowa i państwowa, to zawsze były to ważne elementy kształtujące regionalną tożsamość. W ciągu dziejów region zmieniał terytorialną przynależność państwową, podejmował próby budowania życia narodowego w okresie tworzenia państw narodowych w Europie, jak również przechodził trudny okres walki z mniejszościami narodowymi, etnicznymi i religijnymi. I wydaje się, że ta trudna historia stworzyła dzisiejsze fundamenty trwałej tożsamości regionu Górnego Śląska.

²³ Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym z 6 stycznia 2005 roku: Internetowy System Aktów Prawnych; www.isao.sejm.gov.pl (data dostępu 17.10.2013)

²⁴ Szerzej na ten temat zobacz: M. S. Szczepański, A. Śliz: *Die Bewegung für die Autonomie Schlesiens (RAS)*, „Polen-Analysen”, Deutsches Polen Institut Darmstadt und Forschungsstelle Osteurope, Bremem 112/03.07.2012.

Zakończenie – nowe ikony śląskiej tożsamości?

Współczesna tożsamość Górnego Śląska występuje zarówno w trudnej i zawilej pamięci historycznej regionu, jak i wszelkich działaniach, których celem jest współczesna manifestacja górnośląskiej specyfiki w kontekście kulturowo-społecznym, ale także gospodarczym i politycznym. Widzimy więc starania o zachowanie kulturowej różnorodności wynikającej z zamieszkujących region mniejszości etnicznych i narodowych, a w tym dążenie do sformalizowania regionalnej mowy jako języka śląskiego. W kontekście regionalnej tożsamości nie możemy zapominać o wyjątkowym krajobrazie Górnego Śląska z czerwonymi familokami i szybami kopalnianymi, które coraz częściej przeobrażają się w symbole Centrów Handlowych (Silesia City Center) czy muzeów (Muzeum Śląskie). Ważnym aspektem jest śląska religijność, regionalni bohaterowie i artyści czy tradycyjna kuchnia śląska. Ale Górny Śląsk to również silny region gospodarczy i ekonomiczny Polski, którego przedstawiciele dążą do uzyskania przez region autonomii gospodarczej w granicach dzisiejszej Rzeczypospolitej. Tożsamość Górnego Śląska przełamuje się więc w wielu płaszczyznach życia, tworzy silne poczucie wspólnoty „my” oraz fundament wyróżniający Górny Śląsk spośród innych regionów Polski.

Literatura

- Banaszczyk T. (1989) *Studia o przedstawieniach zbiorowych czasu i przestrzeni w durkheimowskiej szkole socjologicznej*, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław.
- Bokszański Z. (1989) *Tożsamość-interakcja-grupa. Tożsamość jednostki w perspektywie teorii socjologicznej*, Wydawnictwo UŁ, Łódź.
- Braudel F.P. (1976, 1977) *Morze Śródziemne i świat śródziemnomorski w epoce Filipa II*, t. 1 i 2, Gdańsk.
- Braudel F.P. (1985) *La dynamique du capitalisme*, Flammarion, Paris.
- Castells M. (2007) *Społeczeństwo sieci*, tłum. M. Marody i in., Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Castells M. (2008) *Siła tożsamości*, tłum. S. Szymański, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Golka M. (2010) *Imiona wielokulturowości*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA SA, Warszawa.
- Jedlecki P., Katka K., Pszon J. (2012) *Ponad 800 tys. Ślązaków*, „Gazeta Wyborcza”, 23 marca.
- Pasamonik B. (1999) *Tożsamość osobowa. Paradoksy antropologii filozoficznej Teilharda de Chardín*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków.
- Sławek T. (2006) *Tożsamość i wspólnota* [w:] J. Janeczek, M.S. Szczepański (red.), *Dynamika śląskiej tożsamości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Szaraniec L. (2007) *Wielokulturowość Górnego Śląska*, Muzeum Śląskie, Katowice.
- Szczepański M.S. (2006) *Od identyfikacji do tożsamości. Dynamika śląskiej tożsamości – prolegomena* [w:] J. Janeczek, M.S. Szczepański (red.), *Dynamika śląskiej tożsamości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Szczepański M.S., Śliz A. (2012) *Die Bewegung für die Autonomie Schlesiens (RAS)*, „Polen-Analysen”, Deutsches Polen Institut Darmstadt und Forschungsstelle Osteurope, Bremen 112/03.07.

- Ślązacy, łączmy się!*, „Jaskółka Śląska. Miesięcznik Górnośląskich Regionalistów”, maj/2012.
- Śliz A. (2009) *Śląsk: wielokulturowość czy kulturowe zróżnicowanie*, „Studia Socjologiczne”, 4(195).
- Węglarz S. (1997) *Tutejsi i inni. Część 1. O etnograficznym zróżnicowaniu kultury ludowej*. „Łódzkie Studia Etnograficzne”. t. 36.

Źródła internetowe

- Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce: http://pl.wikipedia.org/wiki/Mniejszo%C5%9Bci_na_rodowe_i_etniczne (data dostępu: 2017.12.20)
- Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011. Raport: www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/lud_raport_z_wynikow_NSP2011.pdf (data dostępu: 2013.06.09)
- Szczepański M.S., Śliz A. (2014) *Tożsamość regionalna*. Hasło w Encyklopedii Województwa Śląskiego, tom 1; [ibrbs.pl/mediawki/index.php/Tożsamość_regionalna](http://ibrbs.pl/mediawki/index.php/Tozsamosc_regionalna)
- Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym z dnia 6 stycznia 2005 roku: Internetowy System Aktów Prawnych; www.isao.sejm.gov.pl (data dostępu 2013.10.17)
- Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2002. Główny Urząd Statystyczny (on-line); www.stat.gov.pl (data dostępu: grudzień 2010)

Who am I? Identifications and social identities Upper Silesia case

For centuries, identity has been an important existential issue, because it organizes human relation with the world. Identity is not only one man's being in a biological sense, but the principle of social and cultural order. The identity is the self-awareness, the result of the social actor's involvement in a variety of network connections which are forming a human being together with the biological dimension. Thus, the identity, on the one hand, is a kind of Erikson's tradition, namely the sense of being human, on the other hand interactionist tradition, modification of identity through a process of interaction. Contemporary world, the world of confronting cultures, raises the need for analysis of identity within many cultures, which has been shaped by continuous contact with different values, norms, patterns of behaviour. Upper Silesia has been our empirical reference point for the discussion on social (regional) identity. Identity of Upper Silesia is the result of a long and complicated history and present day. This identity is created by Polish, German, Czech and Jewish a cultural elements.

Key words: identity, regional identity, Upper Silesia